

DOI 10.33190/0027-2833-315-2020-6-006

Белей Л. Л.

УКРАЇНЬСЬКА МОВА НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: ПАРАМЕТРИЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ЛІНГВІСТИЧНИХ ЗМІН

Київ : Люта справа, 2019. 208 с.

Проблема функціонування української мови в сучасній Україні, як це не дивно звучить, постійно викликає дискусії, збурення в суспільстві. Причиною цього є питання, які могли б бути вирішені ще в перші роки після здобуття нашою державою незалежності. Натомість маємо безліч проблем, які виникли ще в часи Російської імперії, де влада з презирством ставилася до «іногородців», «сільської мови», «телячого язика» тощо. Проте навіть на четвертому десятку років існування незалежної держави є люди, які виявляють зневагу до найважливішого надбання народу — його мови. Водночас не вирішується важливе питання, яке стосується оцінки перспектив мовного будівництва в країні. Саме тому поява праці Л. Белея є, безумовно, вчасною та актуальною.

Автор праці, як зазначено в анотації, розглядає ключові параметри дистрибуції та функціонування української мови в Україні на початку ХХІ ст., зокрема її стратифікацію, українсько-російський білінгвізм, суржик, мовну політику та мовне планування, мовний престиж тощо. У книжці здійснено спробу проаналізувати механізми дезінтеграційних технологій української мови, мовні параметри найпопулярніших інтернет-ресурсів України, принципи стилістичної параметризації. Отже, наміри Л. Белея висвітлити стратегічні завдання для українських мовознавців слід тільки вітати. У передмові він зазначає: «Бракує фундаментальних досліджень із застосуванням нових підходів та інструментів. Бракує комплексного дослідження сучасної мовної ситуації. Багато лінгвістичних питань провокують великі дискусії не тільки в науковому, але і в значно ширшому суспільному колі. Наприклад, питання двомовності належить до активного політичного арсеналу не тільки у внутрішньоукраїнському контексті, але і на міжнародному рівні» (с. 7). Очевидно, саме рецензована праця має заповнити лакуни у новітніх дослідженнях параметрів функціонування української мови на початку ХХІ століття.

У дослідженні поняття параметрів екстрапольовано на загальне функціонування мови — її роль і статус у суспільстві, внутрішньомовні тенденції, мовні контакти, особливості внутрішньомовних класифікацій. Автор наголошує, що «параметри соціально-лінгвістичних змін не є бінарними. На шкалі одного параметра може бути різна кількість показників (повна відсутність, повна реалізація, а також різні проміжні показники), але <...> існує визначений перелік параметрів, що найкраще характеризують стан мови у вибраний період». Серед них — «стратифікація мовного простору на діалекти та міські койне, співіснування різних мов в Україні, явище “суржику”, дезінтеграційні тенденції на прикладі “русинської” мови, тенденції корпусного планування, мовна політика, українська мова в інтернеті та ін.» (с. 8). Такий погляд автора реалізовується в описовому, порівняльному та квантитативному вирішенні.

У першому розділі «Українська мова: спроба ареальної стратифікації» (с. 7–20) Л. Белей спиняється на кількісній характеристиці функціонування українських діалектів, спираючись на дані перепису 2001 року (новіших офі-

ційних переписів не було), виділяє кількість носіїв кожного говору. Із загальних територій діалектів виключені великі міста, які є переважно мультидіалектним койне. Це досить сміливе, нетрадиційне бачення автором мовної ситуації, яке мало б спиратися на соціолінгвістичні дослідження. Соціологічні опитування, як слушно відзначає Л. Белей, не охоплюють достатньої кількості респондентів, а тому не надто надійні. Усе ж дослідник робить такі висновки щодо стратифікації української мови: «Найвищу густоту мають діалекти південно-західного наріччя: надністрянський діалект (92 людини на км²), середньозакарпатський (82 людини на км²), надсянський (72 людей на км²), покутсько-буковинський, бойківський та гуцульський (більше 60 людей на км²). Говорам південно-східного та північного наріччя характерна значно нижча густота» (с. 20). Також статистичні спостереження дають можливість стверджувати: «І якщо північні діалекти монолітні і домінують на своїх територіях, то говорам південно-східного наріччя, зокрема степовому діалекту, характерне поєднання низької густоти з контактними з іншими мовними спільнотами, що може призводити до мовної ерозії» (с. 20). Загалом такий стан поширення українських діалектів та твердження про їх монолітність чи дисперсність не є чимось новим чи несподіваним для діалектологів.

Другий розділ «Співіснування різних мов в Україні» (с. 21–27) висвітлює дуже важливу для нашої держави тему — існування двомовності. Логічно, що автор переважно апелює до українсько-російського мовного співіснування, з меншою увагою до інших етнічних груп. Для характеристики престижності мови використано індекси В (високий) та Н (низький), а завданням мовної політики, вважає Л. Белей, є переведення української мови зі статусу Н у високий, а також робота з zagrożеними меншинами, які гірше володіють українською мовою. Нам видається, що ситуацію з двомовністю/багатомовністю стосовно окремих меншин висвітлено надто спрощено. Тут доречно нагадати закон про освіту, який викликав спротив не тільки російськомовних, але й отримав політичний резонанс на міжнародному рівні. Можливо, і не варто апелювати до способів розв'язання подібних проблем в інших країнах, як про це слушно твердить автор праці, але термін «загроженої мови», на наш погляд, потрібно використовувати коректніше, тільки щодо мов, які не мають значного поширення поза межами України; щодо польської, угорської, румунської, болгарської таке означення щонайменше видається невдалим.

Третій розділ «Суржик: проблеми дефініції та сприйняття» (с. 28–36) починається твердженням, що «ще одним контраверсійним питанням мовної ситуації України є трактування явища під назвою суржик» (с. 28). Автор намагається підійти до цього українського феномену більш-менш об'єктивно, порівнюючи його з іншими різновидами — піджин і креол. Загалом оцінка фахівцями такого явища, і це слушно відзначає Л. Белей, є негативною. Походження суржику загалом можна пояснити субстратно-суперстратною взаємодією української та російської мов, однак автор монографії не задовольняється цим. Він аргументовано доводить, що описуване явище не є ні піджином, ні креолом, а підходить до визначення такого мовного утворення, як код, тобто має цілу низку ознак, відображених у його структурі. Взаємодія субстрату та суперстрату нагадує автору аналогію з виживанням вірусів, тобто відбуваються мовні мутації. Л. Белей з допомогою графіки пояснює три сценарії розвитку мовних кодів, знову покликаючись на стратифікацію мов В і Н. Найоптимістичніший сценарій, як впливає з дослідження, коли українська та російська мови отримують статус В, а суржик — статус Н. Загалом з цього розділу можна зробити висновок, що мовні впливи не бувають «хорошими» або «поганими», це невідпинний процес, у якому можливі абсолютно різні результати.

Наступне питання, висвітлене в четвертому розділі монографії — «“Русинська” мова як дезінтеграційна технологія» (с. 37–60), є досить дражли-вим у політичному плані, хоча мовознавці вже давно вирішили його однозначно. Це спроби створення так званої русинської мови, для якої використовуються прийоми «очуднення», мовний симулякр. Відчувається, що ця тема добре відо-ма автору, тому він детально аналізує використані прихильниками «політичної» мови способи візуального відокремлення свого творіння від української мови: перехід на іншу (латинську, старослов'янську) графіку, правопис на етимоло-гічній основі тощо. Цікавим є експеримент, проведений Л. Белеєм щодо розпіз-навання мови тексту. Очуднені цитати різних авторів респонденти оцінювали не за мовними особливостями, а за власними уявленнями; частина респондентів при цьому ідентифікувала себе як русини. Власне, саме таке дослідження про штучність цього утворення, як нам видається, слід опублікувати для широкого загалу не лінгвістів. Також із цього розділу можна зробити висновок про неко-ректність терміна «русинська» у мовних законодавчих актах України. Дослід-ник показує, що вплинути на розпізнавання подібних «проектів» як маніпуляцій може тільки адекватна обізнаність, освіта населення.

Несподівано важливим питанням, яке вирішується у п'ятому розділі моно-графії — «Нові параметри стилістичної класифікації» (с. 61–68), є новий під-хід до стилістичної диференціації української мови. Здавалося б, ще зі школи всі знають про функціонування в українській мові п'яти основних стилів. Що нового тут можна виявити? Однак автор упевнено проголошує, що такий під-хід безнадійно застарілий, і важливішим є поділ не на стилі, а на дискурси. На початку XXI ст. актуальнішим є поділ мовлення на людське і комп'ютерне, як твердить Л. Белей. Також автором «у запропонованій класифікації замінено офі-ційно-діловий стиль на політично-суспільний, юридичний, комерційний, вну-трішньо-професійний та інструктивний, оскільки старий термін був затісний для цілого спектра стилістичних дискурсів». І далі: «Замість художнього функ-ціонального стилю з'явився мистецький стилістичний дискурс, що не зводиться тільки до художньої літератури, а охоплює такі жанри, як пісні, експлікації в художніх виставках, графіті та татуювання (якщо у них використовуються мов-ні засоби), оскільки усім їм характерне використання мови як засобу творення мистецтва» (с. 65). Таким чином, головним у стилістичній стратифікації мови виявляються окремі жанри, які не мають чітких меж, взаємодіють між собою: важливо звернути увагу на комунікаційні особливості (хто — з ким). Висновки, які робить автор з цього розділу стосовно дослідження стилів, є дискусійними: «Значно важливіше звернути увагу на вивчення жанрів та індивідуальних сти-лів, що мають абсолютно чіткі межі та особливості» (с. 68).

Шостий розділ «Мовний ландшафт як сфера мовного вжитку» (с. 69–82) окреслює «загальну стратифікацію мовного вжитку від індивідуального до між-народного» (с. 69). Спираючись на визначення мовного ландшафту, яке дали Р. Ландрі та Р. Бурі («Мовний ландшафт стосується видимості мов у публічних і комерційних знаках на певній території чи у певному регіоні»), автор висвіт-лює проблеми мовної стратифікації, дотичні до комерційних оголошень, зна-ків, вивісок, графіті тощо. Мовний ландшафт є дуже важливим у плані фіксації власної етнічної ідентичності. Численні розвідки, що їх цитує автор, дають різ-носторонню характеристику елементів мовного ландшафту, і Л. Белей наводить узагальнювальну класифікацію досліджуваного дискурсу за різними ознаками, починаючи від жанру, авторства, дизайну, часу експонування тощо. Досить де-тально у розділі розглядається стріт-арт і його різновиди, зокрема графіті, теги, які є новим явищем у сучасній, переважно міській, культурі. Цікавими є спосте-реження щодо мовної ідентифікації носіїв такої субкультури. Природно, що тут

домінує українська та російська, а також (як вплив глобалізації) англійська мова. Однак, як твердить автор на підставі власних спостережень, «у компактних місцях проживання етнічних меншин не усі мовні спільноти відображають свою присутність на мовному ландшафті. Найактивніше це робить угорська меншина у Берегівському районі Закарпатської області: вона присутня у всіх жанрах елементів МЛ» (с. 81). Певним чином на мовний ландшафт впливає авторство текстів: офіційні вивіски, оголошення надають перевагу державній мові, приватні матеріали насправді відображають стан мовної стратифікації у конкретних регіонах. Це зовсім новий і дуже інформативний підхід до вивчення питання про функціонування мов на конкретних територіях, оскільки мовний ландшафт здебільшого ігнорується як надто «знижений» жанр, пов'язаний з маргінальними елементами суспільства.

Тенденції українського корпусного планування (графізація, стандартизація та модернізація) докладно викладені в сьомому розділі «Тенденції українського корпусного планування» (с. 82–91). Автор традиційно не оминає історичних екскурсів щодо історії та тенденцій багатостраждального українського правопису, графіки. Багато уваги приділяє вчений тенденції пуризму в нормалізації лексики, яка аж ніяк не сприяє позитивному сприйманню змін і часто спричиняє непорозуміння, навіть анекдотичні ситуації. Так само негативно висвітлює дослідник окремі правила правопису, а саме відоме «правило дев'ятки», яке створює, на його думку, деякі іншомовні слова. Звичайно, український правопис має багато «вузьких місць», і вони справді потребують регулювання, однак радикальні кроки, як нам видається, у ситуації, коли становище мови не сприймається як дуже надійне, можуть бути сприйняті в суспільстві як недоречні. Ми вважаємо, що суспільство до мовних змін потрібно ретельно готувати.

У цьому розділі Л. Белей спиняється на ще одному важливому моменті корпусного планування мови — це «питання літературного стандарту, зокрема баланс східно- (центрально)- та західноукраїнських мовних елементів» (с. 88). Дискусію про співвідношення та діалектну базу літературної мови розпочато ще в ХІХ столітті. Дивним чином діалектне наповнення, зокрема елементами південно-західного наріччя, стало модною тенденцією серед групи українських письменників та перекладачів. Л. Белей оцінює це явище як небажане, оскільки воно створює мовні девіації для читачів з інших територій. З іншого боку, вплив діалектів на корпусне регулювання мови незаперечний; інша справа — дотримання розумної межі та доцільності таких уливань. Симптоматично, що діалектизми з інших нарічч письменники не використовують активно. Дуже доречно дослідник доходить висновку, що корпусним регулюванням мови повинен займатися один орган, наділений необхідними повноваженнями.

Дуже цінним є восьмий розділ монографії — «Українська мова й інтернет» (с. 92–108). Безперечно, інтернет — це нова мовна реальність ХХІ ст., що потребує уважного і глибокого вивчення. Дослідник вказує на головний недолік вивчення мовної ситуації інтернет-ресурсів попередниками — залежність від доменів. Насправді, як намагається переконати автор, український чи російський домени не визначають, якою мовою користуватиметься дописувач, тому «досліджувати сегмент “українського інтернету” варто не з точки зору доменів, а з позиції реальної статистики звернень до сайтів серед загальної аудиторії країни (без прив'язки до домену .ua)» (с. 92). Отже, до уваги дослідника потрапляють сайти, які мають високий індекс відвідуваності за показниками, які можна контролювати. Л. Белей зазначає: «Інтернет перетворився на загальноприйнятий інструмент комунікації, в якому можна знайти усі стилістичні дискурси: комунікаційний внутрішньо-професійний (спеціалізовані форуми), інструктивний (порадницькі сайти), комерційний (сайти торгівлі, інтернет-реклама), по-

літично-суспільний (сайти політиків), релігійно-обрядовий (сайти релігійного спрямування), юридичний (правничі сайти), журналістсько-публіцистичний (інтернет-ЗМІ), науковий (наукові сайти), мистецький (літературні та мистецькі майданчики) тощо» (с. 93). Усі особливості, які авторові видаються достатньо показовими, фіксуються в таблицях, графіках, і це створює реальну картину становища україномовного сегмента у всесвітній мережі. Цікавими є зауваги до мовного наповнення сайтів комерційної інформації, які не регулюються мовним законодавством; наступним кроком, хоча дослідник про це і не говорить, має бути державний вплив на мову інформаційних та комерційних ресурсів, адже це так само є частиною престижу мови. Позитивною тенденцією, як стверджує автор, є зростання частки українськомовних сайтів інтернету.

У дев'ятому розділі «Мовний маркетинг як інструмент мовної політики» (с. 109–126) автор виявляє глибоку обізнаність із працями зарубіжних соціолінгвістів, присвяченими мовному плануванню, називає цілу низку важливих імен мовознавців, які досліджували мовну ситуацію в окремих країнах переважно з орієнтацією на можливість свідомого її регулювання. Доречними є історичні екскурси в чеську та французьку історію. Л. Белей цитує праці сучасних маркетологів, переважно американських, які стверджують, що мова, її престижність є товаром, який можна рекламувати і просувати, використовуючи комерційні технології, працюючи з цільовими групами тощо. Автор пише: «Після реалізації стратегії просування мови, можна замовити повторні дослідження і перевірити ефективність проробленої роботи, наскільки змінилася статистика, які методи виявилися ефективними, а які — ні» (с. 126). Слід визнати слушність такого твердження: «Маркетинговий інструментарій, попри високу ціну, досить ефективний, оскільки постійно удосконалюється жорсткими ринковими вимогами. Тому для України мовний маркетинг може бути оптимальним рішенням» (с. 126).

Десятий розділ монографії — «Індекс престижу мови як параметр мовної ситуації» (с. 127–135) спирається на статистичні дані, які дають можливість розрахувати індекс престижу мови. На жаль, цей розрахунковий показник становить лише 0,77. Отже, процес ревіталізації української мови, можливо, як слід і не почався. Л. Белей слушно зауважує, що цей індекс має сенс тільки в межах мікрогруп (регіональних, міських). Тоді дослідження відбивають реальне співвідношення кількості осіб, які називають мову рідною, і тих, хто нею послуговується. Цікавим і показовим є проведений автором експеримент щодо оцінки престижності мови комунікації в різних комерційних закладах Києва. Престижні торгові заклади, за спостереженнями, відповідно до закону мають український мовний ландшафт. Нижчий престиж закладу збільшує російськомовне наповнення МЛ. Найменше присутня українська мова (45%) на базарі, де переважає напівстихийна торгівля і вплив державного регулювання найменший. Натомість комунікація, як показують спостереження дослідника, виявляє прямо протилежні результати: у престижних закладах продавці не переходили на українську мову незалежно від мовлення «покупця». Отже, експериментально було підтверджено невисоку престижність української мови у столиці. Автор слушно робить узагальнення: «Подібний моніторинг доцільно провести і в інших мовних спільнотах. Зібрані дані можна використати для напрацювання відповідної соціально стратифікованої мовної політики» (с. 135). Шлях до підвищення престижу мови полягає у впливі на мовну поведінку вищого класу суспільства.

Монографія завершується висновками, які повторюють основні положення кожного з десяти розділів. Автор не претендує на повноту висвітлення порушених проблем, слушно зазначаючи, що кожна тема заслуговує на окреме велике дослідження.

Список використаної літератури відображає серйозність підходу вченого до вибору джерел. Це переважно актуальні праці останніх десятиліть та фундаментальні дослідження зарубіжної соціолінгвістики, які мало відомі в українському науковому середовищі. До позитивних сторін рецензованої праці, на нашу думку, слід віднести намагання автора висвітлити мовні питання за допомогою цифрових показників, що мають об'єктивний характер. Краще зрозуміти думки дослідника допомагають графіки, таблиці та діаграми. Можливо, у подальших працях автора було б доцільно скористатися статистичними програмами математичного опрацювання даних.

Загалом Л. Белей представив читачеві серйозне новаторське дослідження стану української мови перших десятиліть ХХІ ст., тобто часу, який потребує нових нестандартних рішень у питаннях мовної політики і мовної розбудови.

I. Філак

Ужгородський національний університет
м. Ужгород, Україна
Електронна пошта: filakfelix19@ukr.net
<https://orcid.org/0000-002-8573-4040>

I. Filak

Uzhhorod national University
Uzhhorod, Ukraine
Email: filakfelix19@ukr.net
<https://orcid.org/0000-002-8573-4040>

Beley L. L.

UKRAINIAN OF THE EARLY 21ST CENTURY: PARAMETRIZATION OF SOCIAL AND LINGUISTIC CHANGES

Київ : Luta Sprava, 2019. 208 p.

Дата надходження до редакції — 11.11.2020

Дата затвердження редакцією — 16.11.2020